

Аннотація**В. И. Теркулов. Типология лингвальных событий**

В данной статье предлагается типология ситуаций, формируемых словом в лингвальном мире. В основе классификации различие интерпретации факта как номинативного и/или перформационного события адресантом и адресатом коммуникативного акта. Обнаружено 7 схем лингвальных событий.

Ключевые слова: адресат, адресант, номинация, перформация, лингвальная реальность.

Анотація**В. І. Теркулов. Типологія лінгвальних подій**

У статті запропоновано типологію ситуацій, сформованих словом у лінгвальному світі. В основі класифікації розходження інтерпретації факту як номінаційної та/або перформаційної події адресантом і адресатом комунікативного акту. Виявлено 7 схем лінгвальних подій.

Ключові слова: адресат, адресант, номінація, перформація, лінгвальна реальність.

Abstract**V. I. Terkulov. Lingual Events Typology**

The article focuses on the typology of lingual events in the communicative process. The suggested classification is based on the different approaches to the nominative / performative communicative act. The points of view of the addresser and the addressee have been considered. 7 lingual events patterns have been singled out and described in the paper: ontological presupposition, manipulative perlocutionary act, lingual presupposition, imaginary fact disclosure, imaginary theory disclosure, manipulation failure, word play. A lingual world event is a phenomenon, motivated by the physical communicative event, a communicative act between the addresser and the addressee. This event is a linguistic interpretation of the ontological reality. The communicants may interpret it in different ways, depending on their knowledge or understanding of real facts. The suggested classification needs further elaboration. Possible subtypes of the communicative events types should be indicated and analyzed.

Key words: lingual event, typology, communicative act, communicative process, addresser, addressee, ontological reality.

Н. С. Ушева
(Горлівка)

УДК 81'344.32+81'366

ДО ПИТАННЯ ПРО ЛОГІЧНІ ПІДСТАВИ КЛАСИФІКАЦІЇ ОПОЗИЦІЙ

На думку А. Ф. Лосева, науковці завжди намагаються обґрунтувати логічну природу застосовуваних методів. І хоча на початку розвитку структурної лінгвістики багато дослідників, що працювали в цій галузі, не завжди прагнули до логічної послідовності своїх методів (логічні протиріччя – ознака розвитку молоді науки), все ж науковець стверджує, що “структурна лінгвістика ... з самого початку претендувала на логічну ясність своїх методів” [2, с. 62].

Як відомо, на початку ХХ ст. М. С. Трубецькой надав вичерпну розробку категорії фонологічної опозиції та заклав основи загального лінгвістичного вчення про опозиції. Свою класифікацію змісторозрізнавальних опозицій, яку він назвав “логічною”, М. С. Трубецькой створив за трьома критеріями: 1) за їх відношенням до системи опозицій у цілому; 2) за відношенням між членами опозицій; 3) за обсягом їх змісторозрізнавальної сили [8].

Метою пропонованої статті є розгляд наявних спроб обґрунтування класифікації опозицій, запропонованої М. С. Трубецьким у фонології, та з'ясування логічних підстав, встановлених мовознавцями, які намагалися застосувати його класифікацію до вивчення одиниць морфологічного рівня.

За оцінкою Ю. С. Степанова, у роботі М. С. Трубецького не було з'ясовано відношення між трьома розділами класифікації. Так, наприклад, сам Трубецькой вважав, що лише логічні відношення між двома членами опозиції безвідносно до системи фонем у цілому становлять основу другої частини класифікації. Але висновок О. О. Реформатського щодо можливості

привативних, градуальних та еквіполентних опозицій бути лише одномірними [5, с. 337], говорить про існування зв'язку між двома частинами класифікації (за відношенням між членами опозицій та за їх відношенням до системи опозицій у цілому). Більш того, про зв'язок класифікації за обсягом їх змісторозрізнаювальної сили та за їх відношенням до системи опозицій у цілому свідчить теза М. С. Трубецького про здатність нейтралізуватися, що притаманно лише одномірним опозиціям.

Найбільшого розвитку зазнала класифікація за відношенням між членами опозицій, що Ю. С. Степанов пояснює можливістю встановити її природні аналогії з класифікацією понять у логіці і тим самим перейти від аналізу однопланових фонем до аналізу двопланових морфем [6, с. 214].

Р. О. Якобсон був першим, хто спробував з'ясувати логічні підстави систематизації матеріалу в концепції М. С. Трубецького. Проте він, напевно, надав обґрунтування лише одній частині класифікації (за відношенням між членами опозицій). Він писав, що в логіці розрізняють два типи опозицій, маючи на увазі контрарні, члени яких належать до одного й того ж роду та відрізняються ступенем наявності в них однієї й тієї ж ознаки, та контрадикторні, де члени характеризуються наявністю/відсутністю ознаки. Ці два типи опозицій Р. О. Якобсона ніщо інше як градуальні та привативні опозиції М. С. Трубецького, про що вперше наголосив Ю. С. Степанов [6, с. 214]. Р. О. Якобсон зосередив увагу на дихотомічному принципі, який дозволив йому звести спочатку систему голосних до обмеженої кількості бінарних опозицій, далі разом з Г. Фантом і М. Гале застосував його до фонемного складу будь-якої мови в цілому (запропонувавши універсальну систему із 12 бінарних акустичних ознак), потім використав для створення опозитивної граматики (класифікація відмінків російської мови).

Однак логічні відношення між простими судженнями розкриваються в логічному квадраті, де репрезентовано не два елементи, а чотири, відтак і відношення між ними не обмежуються двома видами, які обрав Р. О. Якобсон, а додаються ще субконтрарність (часткова сумісність) та підпорядкування. Ця вчасно непомічена розбіжність трактування логічних відношень у свою чергу зумовила виникнення значних внутрішніх протиріч під час опису граматичного ладу мови.

На думку Ю. С. Степанова, обґрунтування Р. О. Якобсона стосувалось насправді класифікації опозицій М. С. Трубецького по їх відношенню до системи опозицій у цілому, бо саме ця класифікація базується на категорії кількості елементів, хоча й специфічної кількості – чотиричленної [6, с. 214].

І. І. Ревзін, розглядаючи методи, що використовуються у структурній лінгвістиці, робить висновок, що більшість з них ґрунтуються на логічному принципі виключення третього, тож в ідеалі вони намагаються звести будь-які протиставлення мовних об'єктів до бінарних опозицій, тобто ознака або є наявною в об'єкті, або ні. Звідси прагнення до дихотомічної класифікації на будь-яких рівнях лінгвістичного опису, починаючи з фонологічного [4, с. 63].

Застосування принципу бінарності, дихотомічної класифікації до мовного матеріалу викликало гостру полеміку між мовознавцями.

Занадто механістичне застосування принципу бінарності не раз зазнавало критики з боку науковців, оскільки не надавало змоги вичерпного опису досліджуваних явищ. Окрім того, А. Ф. Лосєв зазначив, що «впровадження принципу дихотомії – безпорадна спроба мислити фонологію діалектично, знайти фундаментально-логічний метод для своєї науки», бо, на його думку, діалектичний принцип єдності протилежностей ще чекає на своє застосування у лінгвістиці [2, с. 73].

Проте лінгвісти (Б. В. Сухотін, І. І. Ревзін, І. П. Сусов та ін.) визнали переваги цього принципу, насамперед простоту у використанні та можливість встановити за його допомогою стабільні й істотні, хоча й занадто загальні та змістовно бідні, ознаки явища. І. І. Ревзін стверджує, що при описі первинних елементів своєї науки лінгвісти мають справу з чіткими бінарними протиставленнями. Отже, принцип бінарності визнається фундаментальним при аналізі первинних компонентів, при цьому він є неадекватним при аналізі багатьох мовних об'єктів, що мають комплексний характер [4, с. 63]. За оцінкою І. П. Сусова, принцип бінарних відносин, що означає опозиційну роздвоєність, двочленність та перебуває в основі структурного підходу, є найважливішим дослідницьким принципом, виробленим науковцями Празької школи [7].

Питання про логічні підстави класифікації М. С. Трубецького також розглядалося Ж. П. Кантіно. На його думку, логічний квадрат з його відношеннями контрарності,

контрадикторності, субконтрадикторності та підпорядкування лише збіднює відношення, які М. С. Трубецької встановив між членами фонологічної системи. Більше того, Ж. П. Кантіно визнає, що логічний квадрат може становити обґрунтування лише для однієї класифікації в системі М. С. Трубецького, а саме за характером відношень між членами опозицій, що, на думку Ю. С. Степанова, не є справедливим [6, с. 63].

Ж. П. Кантіно систематично дослідив можливість застосування класифікації М. С. Трубецького до сигніфікативних опозицій [1] та довів, що типи цієї класифікації відповідають традиційним відношенням у так званому логічному квадраті.

Щодо відношень між двома членами парної опозиції, Ж. П. Кантіно встановлює такі співвідношення: 1) відношення перетину, які охоплюють значну частину опозицій М. С. Трубецького; 2) відношення включення, до яких належать всі привативні опозиції Трубецького, однак, на думку Ж. П. Кантіно, градуальні опозиції також можна віднести до цього типу відношень; 3) відношення тотожності (різні інваріанти як реалізація однієї фонемі); 4) відношення положення поза межами (перебування зовні) охоплюють, як вважає Ж. П. Кантіно, лише деяку кількість еквіполентних опозицій, а саме ті, члени яких не мають жодної спільної ознаки. Таким чином, вони не створюють єдності, що суперечить думці М. С. Трубецького.

С. Маркус наголошував, що в теорії лінгвістичних опозицій, розробленої М. С. Трубецьким на фонологічному рівні та застосованої Ж. П. Кантіно для вивчення граматики або лексики, опозиція – це відношення між великою кількістю лінгвістичних елементів, а не між окремими елементами. У свою чергу великі кількості елементів можуть бути невпорядкованими (напр., фонемами) та впорядкованими (словами, напр.: *кот – ток*). Тож С. Маркус окремо послідовно розглядає логічний аспект опозицій між невпорядкованими та впорядкованими великими кількостями мовних елементів та формулює тезу, що для кожного логічного аспекту характерні свої особливості, які мають бути враховані при дослідженні мови.

Завдяки тому, що відношення між парадигматичними опозиціями можна розглядати також як опозиції, видається можливим встановити підстави для різних частин класифікації М. С. Трубецького. Цими підставами у С. Маркуса є інваріантність щодо пропорційності та інваріантність щодо гомогенності. Перша надає обґрунтування класифікації за відношенням між членами опозицій. Проте С. Маркус уточнює, що еквіполентні опозиції мають бути поділені на еквіполентні, де основа для порівняння членів опозицій непушта, та так звані диз'юнктивні, де основа для порівняння пуста. Диз'юнктивні опозиції розглянуто Ж. П. Кантіно, який назвав їх відношенням поза межами, у М. С. Трубецького їх явно не репрезентовано, хоча, на думку С. Маркуса, учений залучав їх до типу еквіполентних опозицій.

Відношення гомогенності, яке припускає набагато меншу кількість інваріантів, ніж відношення пропорційності, є підставою для розрізнення багатомірних та одномірних опозицій, тобто обґрунтовує класифікацію опозицій за їх відношенням до системи опозицій в цілому. При цьому С. Маркус вважає термін *багатомірна опозиція* невдалим, бо він не розкриває чітко, що мова йде не про тип опозиції, а про тип відношень між опозиціями, відтак учений наполягає на доцільності одночасного покористування обома термінами: *опозиція* та *відношення*.

С. Маркус стверджує, що Ж. П. Кантіно покращив класифікацію М. С. Трубецького, хоча і використав лише відношення включення та елементарні операції теорії великої кількості. Сам С. Маркус додає відношення еквівалентності, яке він визначає як певне відношення між елементами великої кількості, що має одночасно три властивості: рефлексивність, симетричність та транзитивність [3, с. 61]. У своїй концепції він доводить, що три найбільш важливі лінгвістичні поняття – ряди пропорційних опозицій, ланцюжки гомогенних опозицій та класи дистрибуцій – усі тяжіють до однієї логічної процедури, а саме розкладання безлічі елементів на класи еквівалентності [3, с. 64]. Відношення еквівалентності також наявні у визначенні деяких основних понять лінгвістики, як-от: фонема (С. К. Шаумян), морфема (І. І. Ревзін), відмінок (В. А. Успенський), частини мови (С. Я. Фітіалов) тощо.

Проведений огляд робіт лінгвістів, що намагались виявити логічні підстави класифікації опозицій, свідчить, що типи опозицій, виділені М. С. Трубецьким, відповідають фундаментальним відношенням у символічній логіці. Напевно, цей факт та визнання ідеї лінгвістичного ізоморфізму сприяв подальшому застосуванню класифікації опозицій на всіх мовних рівнях, насамперед морфологічному. І хоча не є повністю з'ясованим зв'язок між трьома частинами класифікації, висновки дослідників свідчать про його існування. Провідні ідеї теорії опозицій було широко

використано в математичній лінгвістиці, під час моделювання мовних систем та розробки теорії і практики машинного перекладу, детальний аналіз чого плануємо здійснити в майбутньому.

Література

1. Кантино Ж. П. Сигнификативные оппозиции / Ж. П. Кантино // Принципы типологического анализа языков различного строя: [сб. научн. работ / отв. ред. Б. А. Успенский]. – М., 1972. – С. 61–94.
2. Лосев А. Ф. Логическая карта методов структуральной типологии / А. Ф. Лосев // Вопр. языкознания. – 1967. – № 1. – С. 62–78.
3. Маркус С. Логический аспект лингвистических оппозиций / С. Маркус // Проблемы структурной лингвистики 1963 / отв. ред. С. К. Шаумян. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – С. 47–74.
4. Ревзин И. И. Современная структурная лингвистика. Проблемы и методы / И. И. Ревзин. – М. : Наука, 1977. – 264 с.
5. Реформатский А. А. Н. С. Трубецкой и его “Основы фонологии” // Н. С. Трубецкой. Основы фонологии. – М. : Изд. иностр. лит., 1960. – С. 326–361.
6. Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики / Ю. С. Степанов. – М. : Наука, 1975. – 312 с.
7. Сусов И. П. История языкознания. Учебное пособие для студентов старших курсов и аспирантов / И. П. Сусов. – Тверь : Тверской гос. ун-т, 1999. – 304 с.
8. Трубецкой Н. С. Основы фонологии / Н. С. Трубецкой. – М. : Изд. иностр. лит., 1960. – 372 с.

Аннотация

Н. С. Ушева. К вопросу о логических основаниях классификации оппозиций

В статье дается обзор существующих работ, посвященных вопросу логических оснований классификации оппозиций Н. С. Трубецкого, которая первоначально была создана для структурного описания фонематической системы, а впоследствии применена на других языковых уровнях, прежде всего, морфологическом. Языковеды доказывают, что типы классификации оппозиций соответствуют фундаментальным отношениям в символической логике.

Ключевые слова: оппозиция, логические основания, контрарность, контррадикторность, субконтррадикторность, подчинение, эквивалентность.

Анотація

Н. С. Ушева. До питання про логічні підстави класифікації опозицій

У статті зроблено огляд наукових робіт, присвячених питанню логічних підстав класифікації опозицій Н. С. Трубецького, яку спочатку було створено для структурного опису фонематичної системи, а згодом застосовано на інших мовних рівнях, насамперед морфологічному. Мовознавці доводять, що типи класифікації опозицій відповідають фундаментальним відношенням у символічній логіці.

Ключові слова: опозиція, логічні підстави, контрарність, контррадикторність, субконтррадикторність, підпорядкування, еквівалентність.

Abstract

N. S. Usheva. The Problem of the Oppositions Classification Logical Basics

The article provides an overview of existing studies dealing with the theory of logical foundations of classification of oppositions developed by N. Trubetskoy, which was originally worked out for the structural description of the phonemic system, and later on was applied to other linguistic levels, primarily morphological. N. Trubetskoy didn't show the connection between the elements of his classification system but it is sure to exist. The first attempt to explain the logical grounds of the classification developed by R. Jakobson seemed to be oriented just on the section in which oppositions are classified according to the relation between their two members, though in the traditional logical square of oppositions four elements and their relations are represented. The usage of this classification has caused some contradictions in grammar description. Cantineau managed to make grounds for Trubetskoy's types of oppositions using four logical relations; however, from his point of view the

relations singled out in the phonological system by N. Trubetskoj were even wider than those of the square of oppositions. Having analyzed the types of oppositions determined in phonology, the linguists, whose works on the problem have been considered, come to the conclusion that the classification of types of oppositions correspond to the fundamental relations in symbolic logic. This must have resulted in a wide application of the classification on all linguistic levels.

Keywords: *opposition, logical foundations, contrariety, subcontrariety, contradiction, subalternation, equivalence.*